

بررسی تطبیقی ویژگی‌های بصری
آینه‌های فلزی ایران و چین با
نگاهی به دوره سلجوقی

آینه برنزی ایران، دوره سلجوقی،
قرن ۶۱۲ میلادی، مجموعه
هراری، مأخذ:

www.metmuseum.org

بررسی تطبیقی ویژگی‌های بصری آینه‌های فلزی ایران و چین با نگاهی به دوره سلجوقی

نسرین دستان * مونا بخشنده **

تاریخ دریافت مقاله : ۹۴/۷/۱۸

تاریخ پذیرش مقاله : ۹۵/۳/۱۵

چکیده

هنر فلزکاری از جمله هنرهای دستی ایران است که پیشینه آن به هزاران سال پیش می‌رسد. آثار به‌جامانده از این هنر در دوره‌های مختلف ایران معرف آداب و رسوم اقوام است. از دوره‌های درخشان پیش از اسلام دوره هخامنشی و دوره ساسانی و پس از اسلام نیز دوره سلجوقی را می‌توان نام برد، که آثار ارزنده‌ای از آن زمان بر جای مانده است.

از جمله آثار تولیدشده در ایران طی دوره‌های قبل از اسلام و پس از آن آینه‌های فلزی است. آینه‌های ساخته‌شده در اشکال دایره‌ای و گاهی با دسته‌اند که عموماً با هنر حکاکی نقوش مختلف همراه‌اند. از سویی در ادوار هنری کشور پهناور چین نیز هنر فلزکاری از جمله هنرهای فعال است. در دوره‌های هان، تانگ و سونگ آثار بسیاری با ظرافت بسیار زیادی ساخته شده است. وجود این آینه‌ها در چین و تشابهاتی که در دوره‌هایی از تاریخ ایران با آینه‌های ساخته‌شده در چین دیده شدند این پرسش‌ها را مطرح می‌نماید که آیا منشأ ساخت آینه‌های فلزی ایران کشور چین بوده و هر نمونه از آینه‌ها دارای چه ویژگی‌های خاص است. همچنین آیا برخی ویژگی‌های آینه‌های چین در نمونه‌های مشابه ایران دیده شده است؟ این پژوهش تاریخی توصیفی بوده و یافته‌ها از طریق جمع‌آوری کتابخانه‌ای صورت گرفته است. هدف از این پژوهش نشان دادن ویژگی‌های آینه‌های فلزی این دو کشور از طریق بررسی آثار برجای مانده است تا منشأ ساخت آینه‌ها روشن شود. یافته‌های این پژوهش حکایت از آن دارد که آینه‌های فلزی ساخته‌شده در ایران از نظر تکنیک ساخت با روش‌های قالب‌ریزی و چکش‌کاری صفحات فلزی ساخته‌شده در چین متداول بوده است. همچنین استفاده از طرح‌های کوچک و متراکم، قرارگرفتن پیچک‌ها، نمایش انسان در حالات مختلف و صور فلکی یا اشکال جانوری مانند خرگوش که از ویژگی‌های هنر ایران دوره سلجوقی است و فرم گردشکل آینه‌ها و داشتن دسته بصورت مرکزی از ویژگی‌های متأثر از هنر چین است.

واژگان کلیدی

آینه‌های فلزی، فلزکاری، هنر، ایران، چین، سلجوقی.

Email: artdastan@gmail.com

* عضو هیات علمی پژوهشکده هنر فرهنگستان هنر، شهر تهران، استان تهران (نویسنده مسئول)

Email: bakhshandeh@yahoo.com

** کارشناس ارشد پژوهش هنر، شهر تهران، استان تهران

مقدمه

یکی از هنرهای باشکوه ایران در طول تاریخ هنر فلزکاری بوده که این میراث نشان‌دهنده عظمت هنر مردمان این سرزمین است. آثار برجای مانده شامل ظروف، لوح‌ها، زیورآلات و ... است. در میان این آثار آینه‌های مفرغی و گاه آهنی به چشم می‌خورد.

آینه‌های فلزی ساخته شده در واقع دربردارنده ویژگی‌های هنر فلزکاری هر دوره‌اند. ایران در دوره‌های هخامنشی و ساسانی پیش از اسلام و دوره سلجوقی و صفوی شاهد نمونه‌هایی از انواع فلزکاری بوده‌است. آینه‌ها و در کل آثار ساخته شده در ایران قبل از اسلام بیشتر از جنس نقره یا طلا بوده که با هجوم اقوام دیگر به این سرزمین غارت شده و یا با در نظر گرفتن ارزش این دو فلز به دست ذوب کردن و استفاده دیگر افتاده‌است و نمونه‌های موجود قبل از اسلام تنها از جنس برنز است.

یکی از دلایل وجود بیشتر این آینه‌ها در دوره سلجوقی این است که اشیای فلزی از اشیای سفالین و شیشه‌ای که در معرض شکستن و نابودی قرار دارند مقاوم‌ترند. به همین دلیل در موقع نقل و انتقال در معرض آسیب کمتر قرار داشته‌اند. از این رو از بین نرفته و تعداد زیادی از آن‌ها برجای مانده‌اند. همین‌طور ساخت این اشیاء در این دوران بسیار صورت گرفته و در قرون بعد تکمیل شده‌است.

شیوه ساخت آینه‌های فلزی در این دوره ریختگی و تزئین به شیوه حکاکی یا قلم‌زنی است. همچنین تداوم سنت‌های دوره ساسانی (استفاده از نقوش حیوانی، اسطوره‌ای و تصویر شکار) و ورود سنت‌های اسلامی (کاربرد خط به‌عنوان نقش تزئینی) از دیگر ویژگی‌های این آثار است. این ویژگی‌ها در دوره سلجوقی که به سبک خراسان نیز شهرت دارد بعد از ورود اسلام به این منطقه و استمرار هنرمندان این مناطق به هنر خود سرچشمه می‌گیرد.

در چین نیز هنر فلزکاری از جمله هنرهای بسیار پویاست. نمونه‌های آینه‌ها از این دوران نشان‌دهنده ظرافت کار هنرمندان این سرزمین است؛ در دوره‌های هان، ۱، تانگ ۲ و سونگ ۳ بهترین نمونه‌های فلزکاری آفریده شده‌است که آینه‌های مربوط به این دوران خصوصیات این هنر را به خوبی آشکار می‌کند. هر دوره نیز ویژگی‌های خاصی دارد. هدف پژوهش پیش رو، نشان دادن ویژگی‌های آینه‌های فلزی این دو کشور از طریق بررسی آثار برجای مانده‌است تا منشأ اصلی ساخت آینه‌ها روشن شود. همچنین یافتن پاسخ به پرسش‌ها مطرح در ذیل است:

۱. ویژگی‌های آینه‌های ایران و چین، و به ویژه ویژگی‌های بصری در دوره‌های شاخص هنری هر کدام چیست؟
۲. تأثیرپذیری ساخت این آینه‌ها به چه صورت انجام گرفته‌است؟
۳. این تأثیرپذیری در چه مواردی صورت گرفته‌است؟

۱. دوره هان بین سال‌های ۲۰۶ قبل از میلاد و ۲۲۰ میلادی، حدود ۴۰۰ سال بر چین فرمانروایی می‌کرد. یکی از پرتأثیرترین دوره‌ها در تاریخ چین بوده‌است. در همین دوره جاده‌ای برای رفت و آمد کاروان‌ها ساخته شد که به جاده ابریشم معروف است.

۲. امپراتوری تانگ (唐朝): دودمان شاهی در چین بود که از سال ۶۱۸ تا ۹۰۷ میلادی بر آن سرزمین فرمان راند. دوران سلسله تانگ دوران شکوه و عظمت هنر، شعر و ادبیات در چین بود.

۳. دودمان سونگ (宋朝): یکی از دودمان‌های حاکم بر چین بود که بین سال‌های ۹۶۰ تا ۱۲۷۹ بر چین فرمان می‌راند و عصر طلایی اعتدالی فرهنگ و هنر چین است. این سلسله را عموماً به دو بخش سونگ شمالی و سونگ جنوبی تقسیم می‌کنند.

تصویر ۱. آینه با دسته گریفین‌ها، ۳-۴ میلادی، آسیای مرکزی یا ایران، مأخذ: www.metmuseum.org

تصویر ۲. دسته آینه، ساسانیان، ۳-۷ میلادی، برنز، ایران، مأخذ: همان

روش تحقیق

روش انجام این پژوهش به صورت تاریخی-توصیفی و به شیوه کتابخانه‌ای است که با توجه به تعداد قابل تأمل آینه‌ها، نمونه‌های مناسب انتخاب و مقایسه آن‌ها از جنبه شکل ظاهری صورت پذیرفته‌است. پایه و اساس این پژوهش بر مبنای آثار برجای مانده در موزه‌های مطرح ایران و جهان است.

پیشینه تحقیق

در کتاب‌های هنر ایران نوشته حبیب‌الله آیت‌اللهی، صنایع ایران، نوشته ریچارد اتینگهاوزن و آثاری از آرتور پوپ، هنر و معماری اسلامی هیلن براند، همین‌طور کتاب هفت‌هزار سال فلزکاری در ایران و کتاب‌هایی مربوط به آثار موزه‌ها: ارمیتاژ، رضا عباسی و کهن دیار، هنر فلز کاری بر اساس آثار بدست آمده توصیف شده‌است. همین‌طور مقالات و پایان‌نامه‌هایی نیز در این زمینه نوشته شده است:

در مقاله‌ای با عنوان «نقش فلز در اعتقادات مردم عهد باستان» نوشته فروزنده قاسمی در نشریه جلوه هنر شماره ۲۶ (۱۳۸۵)، پژوهشگر به بررسی آثار فلزکاری دوره پیش از تاریخ از هزاره هشتم میلاد تا اواخر هزاره اول قبل از میلاد پرداخته‌شده و تمدن‌هایی چون عیلام، سیلک، ماد، هخامنشی و ساسانی و مناطق شوش، لرستان، هگمتانه و همدان و پاسارگاد مورد بررسی قرار

همجوار و ملل تابعه هخامنشیان بر ظروف فلزی دوران هخامنشی (بر اساس آثار موجود در موزه‌های ایران و رضا عباسی) و فلزکاری دوره هخامنشی و بررسی ظروف سیمین ساسانی از نظر شیوه ساخت و تزئین انجام شده، همین‌طور مقاله دیگری با مضمون مفاهیم نجومی آثار فلزکاری سلجوقی نوشته محمد افروغ در فصلنامه نگره در بهار ۱۳۹۱ منتشر شده است. احجام فلزی دوران اولیه اسلامی تا اواخر دوره سلجوقی نوشته محمدرضا ذبیح‌الله زاده و دکتر محمد خزایی در دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی ۱۳۸۵ انجام شده است. پایان‌نامه‌های کارشده نیز بیشتر بر روی آثار فلزکاری سلجوقی، شمعدان‌ها، کاربرد خط کوفی انجام گرفته است. در قسمت هنر چین نیز هیچ پژوهشی بر روی آثار فلزی بالاخص آینه‌ها صورت نگرفته است. کتاب‌های لاتین در این بخش به معرفی فلزکاری به‌طور کلی می‌پردازد. این پژوهش در نظر دارد تا به تطبیق آثار بجای مانده (آینه‌های فلزی) از ایران و چین در سده‌های میانه پرداخته، و نقاط مشترک و افتراق‌های این دو دوره را روشن سازد.

فلزکاری در ایران

صنایع دستی ایران، به‌خصوص هنر فلزکاری، تجلیگاه سنن، آداب و رسوم قوم ایرانی است، هرچند در تاریخ ایران به هنر، به‌ویژه هنر فلزکاری توجه زیادی نشده و چهره‌های بسیاری از هنرمندان، به‌خصوص فلزکاران فراموش شده‌اند، شاهکارهای بجای مانده نشان‌دهنده اندیشمندی و سخت‌کوشی هنرمندان در آفرینش هنرهای ارزنده ایرانی است.

در ادوار تاریخ ایران، هر زمان که فلزکاران از آسایش مادی و آرامش معنوی برخوردار بوده‌اند، آثار پرشکوه و ارزشمند بسیاری از خود به یادگار گذارده‌اند که با شاهکارهای جهانی برابری می‌کنند و امروزه زینت‌بخش موزه‌های بزرگ جهان یا در تصرف مجموعه‌داران هنرند. برای آفرینش هنر در هر مرحله یا هر رشته، محیطی امن و دور از آشفتگی‌ها و خاطری فارغ از کشمکش‌ها بسیار مهم است. ولی متأسفانه سرزمین ایران، به دلیل موقعیت جغرافیایی ویژه خود همواره در معرض تاخت و تاز قرار داشته و قوم ایرانی پیوسته با هجوم و حملات خونین اقوام و ملل همسایه روبه‌رو بوده است. از نمونه‌های این ادعا در سه قرن و نیم پیش از میلاد، اسکندر مقدونی و جانشینان اوست که سرزمین ایران را غارت و چپاول کردند و شهرهای ایران و آثار پیشینیان را به انهدام و نیستی کشاندند. پس از مرگ اسکندر هم تا مدت ۱۰ سال ایران دولت یا حکومت مستقلی نداشت و گرفتار آشوب و هرج و مرج بود اما با این همه مصائب و حوادث ناگوار، خللی بر طبع و اراده هنرآفرینان ایران نیامد تا موجب انهدام و ازپاشیدگی بنیان هنر شود. به سبب عشق و علاقه

تصویر ۴. آینه برنزی، ایران، ششم ه.ق. آرزوی سعادت به خط کوفی، قطر ۱۹/۳۵ سانتی‌متر، بنیاد راجرز، مأخذ: همان.

تصویر ۳. آینه با دسته شیر شکل، برنز، ساسانیان، ۶-۷ میلادی، ایران، قصر ابو نصر، مأخذ: همان.

گرفته است؛ این پژوهش به چگونگی دستیابی بشر به فلزات و معنای آنها می‌پردازد و با علم به این موضوع که استخراج، شکل‌پذیری و تهیه ابزارآلات در آن روزگار بسیار سخت حاصل گردیده است.

در پژوهش دیگر با عنوان «فلزکاری در ایران» نوشته عبدالمجید شریف‌زاده (۱۳۸۶) نشریه رشد، دوره پنجم شماره ۱، پژوهشگر به توصیف فلزکاری و تکنیک‌های به‌کار رفته در دوره‌های مختلف ایران می‌پردازد از جمله ملیه‌سازی، میناکاری، طلاکوبی با توضیحی مختصر نام می‌برد.

پژوهش دیگر با عنوان «بازتاب هنر و اندیشه ساسانیان در هنر آل‌بویه: هنر معماری و فلزکاری» نوشته محمدتقی ایمان پور، علی‌یحیایی و زهرا جهان (۱۳۹۲) منتشر در دوفصلنامه علمی-پژوهشی تاریخ‌نامه بعد از اسلام، شماره ۵ که به بررسی معماری و فلزکاری این دو دوره پرداخته و با نشان دادن نمونه‌هایی تأثیر پذیری آل‌بویه از ساسانی را نشان می‌دهد.

مقاله «ستایش زندگی به عنوان باور زردشتیان نقش‌یافته بر ظروف فلزی ساسانی» نوشته ندا اخوان مقدم (۱۳۹۱) نشریه کیمیای هنر سال اول شماره ۲، بهار ۱۳۹۱ به بررسی آن دسته از ظروف دوره ساسانی می‌پردازد که منقوش به تصاویر زنان رقصنده، نوازندگان، صحنه‌های جشن و تصاویری از مجالس شادند.

«بررسی روند تکامل زیورآلات ملیه از دوران هخامنشی تا سلجوقی» نوشته سمیه اربابی، الهه ایمانی، فصلنامه علمی، آموزشی و پژوهشی، شماره ۳، ۱۳۹۲. در این پژوهش نویسنده به بررسی و معرفی هنر ساخت ملیه و نصب آن بر رو آثار مطالای هخامنشی پرداخته و نمونه آثار آن دوره را نشان می‌دهد. همچنین پایان‌نامه‌هایی در مورد فلزکاری با عنوان جنبه‌هایی از هنر و صنعت فلزکاری از آغاز تا پایان هزاره سوم ق.م در محوطه‌های باستانی جنوب شرق ایران و دیگری: تحلیل چگونگی تأثیر هنر فلزکاری اقوام پیشین فلات ایران و سرزمین‌های

تصویر ۷. لوحه، مفرغ، نقش برجسته، ۵۴۸ ه.ق. قطر ۱۷ سانتی‌متر، مجموعه هاراری، مأخذ: همان: ۱۳۰۲

تصویر ۶. لوحه، مفرغ، نقش برجسته، ۶۷۵ ه.ق. قطر ۱۸ سانتی‌متر، مجموعه هاراری، مأخذ: پوپ، ۱۳۸۷: ۱۳۰۱

تصویر ۵. آینه برنزی ایران، دوره سلجوقی، قرن ۶/۱۲ میلادی، مجموعه هاراری، مأخذ: همان

دست است که می‌توان آن‌ها را حلقه اتصال بین روش‌های ساسانی و ایران بعد از اسلام دانست زیرا بعضی از این دو نوع از آثار صنعتی در قرن پنجم و ششم میلادی و راجع به ادوار اولیه اسلام و یا قرن اول و دوم هجری (هفتم و هشتم میلادی) می‌شود و این دو نوع آثار عبارتند از مجموعه‌ای از ابرق‌های برنزی و مجموعه‌ای از آثار نفیس و زیبای فلزی به شکل حیوانات و پرندگان ساخته شده‌اند. که مصنوعات فلزی به شکل حیوانات و پرندگان ساخته شده‌اند. اگر چه بیشتر آن‌ها منسوب به ادوار اولیه اسلامی هستند ولی روح فنی ساسانی در آنها متجلی است (زکی، ۱۳۶۶: ۲۵۴ و ۲۵۵).

مسلمانان با استیلا بر منطقه خراسان بزرگ، به شرق و شمال شرق ایران، که یکی از مراکز عمده فلزکاری در دوره ساسانی بود دست یافتند. در این دوره هنرمندان با پیشینه‌ای که از این هنر داشتند و تأثیرپذیری از آیین اسلام به ساختن اشیای فلزی از آلیاژهای مختلف با ترکیبات گوناگون ادامه دادند. در دوره اسلامی فلزکاران فلزات مختلف و آلیاژ آن‌ها را به‌طور گسترده‌ای به‌کار گرفتند. لازم به ذکر است که در این بین از آهن برای ساختن ظروف استفاده چندان نشد و این فلز اغلب برای ساختن ابزار و ادوات جنگی، قفل و کلید و یا قاب در و پنجره به‌کار گرفته شده‌است. به دلیل نکوهیده بودن استفاده از ظروف گرانبها (طلا و نقره) نزد مسلمانان تعداد ظروف ساخته شده از طلا و نقره باقیمانده از این دوره بسیار محدود و انگشت شمار است. هم‌چنین ذخایر و گنجینه‌های طلا و نقره که توسط اقوام غالب به غارت رفته بود، مجدداً برای ضرب سکه و یا دوباره‌سازی اشیاء زینتی ذوب شدند و مورد استفاده قرار گرفتند. در نهایت این دو فلز گران‌بها برای ترصیع فلزات دیگر به‌کار گرفته شدند. نمونه‌های فلزکاری به‌جا مانده از اوایل اسلام و مقایسه آن‌ها با آثار فلزی دوره ساسانی بیانگر تداوم این هنر به‌ویژه در منطقه خراسان بزرگ است. اشیاء فلزی دوره اسلامی با روش‌های قالب‌ریزی

این دسته از مردم پرتلاش و ایثارگر، نسل به نسل در هر رشته تداوم یافت؛ این حماسه ملی که یکی از شاخه‌های بزرگ آن هنر فلزکاری است در طول تاریخ چند هزارساله این سرزمین تکوین یافت و ثمرات پر بار آن در فرهنگ و تمدن ایران موجب افتخار و سربلندی فرزندان ایران‌زمین شد. هنر فلزکاری که از ادوار کهن به علت وجود کان‌های غنی و پر بار در ایران پیوسته با زندگی مردم ایران شریک و دمساز بود، تا اواخر دوران پرشکوه سلاطین صفوی دوام یافت (احسانی، ۱۳۸۲: ۷-۹).

صنعتگران قبل از اسلام در ساختن انواع فلزات مهارت داشته‌اند و آثار نفیسی ساخته‌اند و این مقام را در این صنعت بعد از آن‌که ایران جزء کشور اسلامی شد از دست ندادند. ابن فقیه همدانی در قرن سوم هجری (نهم میلادی) شرحی در مهارت و استادی ایرانیان در ساختن آلات و ادوات فلزی نوشته، می‌گوید: ایرانیان در ساختن آلات و ادوات ظریف و زیبا از آهن تفوق و استادی شایان تقدیری دارند و بعضی از حکما که بعضی از اشیای ظریف فلزی ساخت ایران را نزد بعضی پادشاهان دیده‌اند می‌گویند: خداوند عالم آهن را برای این ملت نرم کرد و به اختیار آن‌ها درآورد تا آن‌چه خواستند از آن ساختند و این ملت استادترین و داناترین ملل هستند به ساختن غل و قفل و آئینه و ساختن شمشیر و زره و جوشن... (زکی، ۱۳۶۶: ۲۵۳).

آینه

از جمله آثار بر جای مانده از دوران پیش از اسلام آینه‌های فلزی است که شاید ساخت آینه‌های اولیه جز سوالات بشر و چگونگی استفاده آن معما باقی مانده باشد. از نمونه‌های آینه‌های فلزی موجود مربوط به پیش از اسلام می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد: (تصویر ۱ و ۲ و ۳)

فلزکاری در دوره اسلامی

در حال حاضر از دوره اسلامی دو نوع از آثار فلزی در

تصویر ۸. لوحه، مفرغ، نقش برجسته، سده ششم هجری، قطر ۱۸ سانتی متر، مأخذ: همان: ۱۳۰۰

تصویر ۹. یک آیینه که تبدیل به پلاک طلسمی شده است ایران یا آناتولی، قرن ۱۳ میلادی، مأخذ: خلیلی، ۱۳۸۲: ۹۸

است که برای آشنایی بیشتر به نکاتی چند از خصوصیات این مکتب اشاره می‌شود:

۱. در مکتب خراسان با حفظ سنت‌های پیشین فلزکاری، در ساختن اشیاء، تنوع و ابداعاتی پدید آمد. این تنوع را در شکل تنگ‌ها، کاسه‌ها، سینی‌ها، پیه‌سوزها، عودسوزها و .... باقیمانده از این دوران می‌توان مشاهده کرد. این تنگ از نظر شکل مشابه تنگ‌های ساسانی است با این تفاوت که بدنه و گردن آن دارای ترک‌های عمودی موازی است.

۲. جایگزینی طرح‌های کوچک و متراکم به جای نقوش منفرد معمول در دوره ساسانی.

۳. قرار گرفتن پیچک‌ها و خط نوشته‌هایی در تقسیمات مشهور به طرح‌های بازوبندی.

۴. در دوره اسلامی خط (مانند دیگر هنرهای اسلامی) در هنر فلزکاری، به خصوص در خراسان، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و در اکثر ظروف فلزی، کلمات دعا و آرزوی خیر برای دارنده ظرف نوشته شده است. این نوشته‌ها به زبان عربی و خط کوفی، نسخ و یا ثلث است. حروف بلند در خط کوفی نظیر حرف الف و ل در بعضی از نوشته‌های روی ظروف متعلق به این مکتب بلندتر از حد معمول است. گاهی انتهای حروف به سر و بدن انسان یا حیوان ختم می‌شود.

۵. نمایش انسان در حالت‌های نواختن آلات و ادوات موسیقی، کشتی، انسان نشسته بر تخت یا در قالب صور فلکی است.

۶. خرگوش‌هایی با دو گوش بلندتر از حد معمول.

۷. ردیف حیوانات چهارپا، در حال حرکت در زمینه نقوش گیاهی.

۸. پرندگان کوچک در قاشق‌هایی دیده می‌شود. نقش این پرندگان در سفالینه‌های نیشابور نیز دیده می‌شوند.

۹. گیس‌بافته‌هایی متشکل از سه تا پنج نوار

۱۰. پیچک‌ها و برگ‌های مو، که به صورت یکی از ردیف‌های اصلی نقوش و یا زینت‌بخش زمینه نقوش دیگرند.

۱۱. در اواخر دوره ساسانی اشیاء ساخته شده از سفید

و چکش‌کاری صفحات فلزی ساخته شده‌اند. روش‌های تزیینی دیگری نیز نظیر قلم‌زنی، حکاکی، ترصیع، سیاه قلم، برجسته‌کاری، میناکاری و به ندرت زراندود بر روی ظروف باقی‌مانده از اوایل دوره اسلامی دیده شده است. با برافتادن حکومت بنی‌امیه در سال ۱۳۲ ه.ق. بعد از چندی خراسان بزرگ تحت استیلای سامانیان قرار گرفته که تا اواخر سده چهارم ه.ق. (۳۹۰ ه.ق) نیز ادامه داشت. حکام این سلسله در تمامی هنرها سعی در ترویج هنر دوران ساسانی داشتند، از این روی در اشیاء فلزی به جای مانده از این دوره، تقلید و تداوم سنت‌های ساسانی کاملاً محسوس است (لک‌پور، ۱۳۷۵: ۱۲).

فلزکاری در دوره سلجوقی

با گذشتن چهار قرن از استیلای مسلمانان بر ایران به تدریج در هنر فلزکاری از نظر شکل و همچنین تزیینات تغییراتی پدید آمد. به این ترتیب هنر فلزکاری در منطقه خراسان به وضوح پیشرفت کرد، ویژگی‌های خاص خود را یافت و مکتب فلزکاری خراسان به وجود آمد. این مکتب در دوره سلجوقی به اوج خود رسید.

ترکان سلجوقی پس از مهاجرت از ترکستان در اوایل سده پنجم هجری (۴۲۹ ه.ق) به ماوراءالنهر آمدند، در آنجا ساکن شدند و دین اسلام را پذیرفتند. آنها توانستند خراسان امروزی، بغداد، شمال سوریه، ارمنستان و بالاخره آناتولی را به تصرف درآوردند. گسترش هنرهای مختلف مورد توجه و حمایت بسیاری از سلاطین و حکام سلجوقی قرار گرفت و هنر فلزکاری در این دوره پیشرفت‌های چشمگیری کرد. در این دوره چهار شهر خراسان بزرگ، نیشابور، مرو (در ترکمنستان امروز)، هرات و بلخ (در افغانستان امروز) به عنوان مرکز ساخت آثار فلزی شناخته شده‌اند. فلزکاری مکتب خراسان تا یورش مغول در این مرکز ادامه یافت. آثار فلزی دوره سلجوقی گویای تغییر و تحول هنر فلزکاری از دوره ساسانی به بعد و بیانگر ویژگی‌های خاص مکتب خراسان

تصویر ۱۲. آینه برنزی با حیوانات دریایی،
۷-۹ میلادی، قطر ۱۷.۷ سانتی متر،
'national palace museum' Taipei
مأخذ: Rawson, 2007: 96.

تصویر ۱۱. پشت یک آینه از مفرغ؛
نقش‌مایه‌های کیهانی شامل جانوران چهار
جهت‌اند و آرایش زاویه‌دار عناصر در آن
همانی است که در تخته‌های بازی آن دوره
به‌کار می‌رفته است. (خود آینه که در تصویر
پیدا نیست اندکی محدب و بسیار صیقلی
است، دوره هان. مأخذ: تریگی، ۱۳۸۴: ۶۹)

تصویر ۱۰. قرن ۱۳، ایران یا آسیای
مرکزی، اسلامی، برنز ریخته‌گری شده،
مأخذ: www.metmuseum.org

ظروف و اشیای فلزی بر حسب سنت رایج از زمان کهن تمام یا قسمتی از ظرف را به شکل کله یا بدن جانوران درمی‌آوردند. این سبک، همان‌طور که در پیش بیان شد، یادگار دوران پیش از تاریخ قبایل آریایی است که به این کشور کوچ کردند، و بر این باور بودند که نوشیدن در ظرفی که به شکل جانوران نیرومند ساخته شده یا تصاویر آن‌ها بر بدنه ظرف نقش بسته، سبب می‌شود که نیروی جانور به انسان منتقل شود که نیروی جانور به انسان منتقل شود. به همین دلیل غالب تنگ‌ها و مشرب‌ها و جام‌های سلجوقی به تقلید از هنر ساسانی با کله جانوران یا پرندگان تزیین شده‌اند (احسانی، ۱۳۸۲: ۱۳۷).

شیوه ساخت آینه‌های مفرغی

در اشیای ریختگی مانند تنگ، جام‌های مختلف، ظرف‌های بزرگ، دوات، عودسوز و غیره به اسلوب هنر ساسانی فلز را ذوب کرده و پس از ریختن در قالب‌های مخصوص به شکل مطلوب در آورده، پس از حکاکی استفاده می‌کردند. طرز انتخاب نقوش بر روی ظروف و اشیای مختلف بستگی به ضخامت، وزن، بلندی و کوتاهی و از همه مهم‌تر شکل آن شیء داشت.

با توجه به این اصل چنانچه بر روی آثار مختلف این دوره نقشه و ترسیم‌های یکسان به‌کار برده شده، نباید آن را حمل بر تقلید و اقتباس هنرمندان از یکدیگر دانست. آرتور پوپ در تألیف خود شاهکارهای هنر ایران درباره هنرمندان سلجوقی می‌گوید: دو روش مختلف یا مکمل یکدیگر بیشتر در ایران رواج داشته است. یکی آن که سطح فلز را با طرح‌ها و نقش‌های متعدد کاملاً بپوشانند و با این وسیله ظرف را زیبایی و تجمل و جلوه بخشند؛ دیگر آن که زمینه را باز و ساده بگذارند تا نقش را برجسته‌تر نشان دهد. بعضی از این زمینه‌های ساده را چنان صیقلی و براق می‌کرده‌اند که نظیر کارهای مفرغی دوره رنسانس

روی رواج بیشتری یافت. در خراسان بزرگ نیز در دوره اسلامی با این آلیاژ اشیاء متنوع فراوانی ساخته شده است. شاید بتوان گفت که توجه خاص به این آلیاژ در دوره اسلامی از آن جهت بوده است که خوردن و آشامیدن در ظروف سیمین و زرین نهی شده بود. در دوره سلجوقی، به‌ویژه در مکتب خراسان، توجه خاصی به ترصیع فلزات شده است و هنرمندان فلزکار از مفتول‌های طلا و نقره و گاهی مس برای ترصیع ظروف مفرغی یا برنجی استفاده کرده‌اند (لک‌پور، ۱۳۷۵: ۱۳).

فلزکاری در دوره سلجوقی همان ابهت و جلالی را داشت که از ممیزات آثار صنعتی و فلزکاری دوره ساسانی بوده و با ذوق و طبیعت خود سلاجقه نیز وفق می‌داد اما باز خالی از آن دقت و ظرافت و زیبایی که تناسب با جنبه اسلامی آن‌ها و میل به تجدد در آداب و فنون ایرانی است نیز نبود؛ چنان‌که از این دوره مقداری از ظروف برنزی که دارای مظاهری قوی است برای ما باقی مانده و همچنین مقداری ظروف دیگر از زر و سیم هست که از حیث تزیین و اشکال دقیقی که در سطح طلاایشان شده جلب دقت می‌نماید. در مجموعه‌های خصوصی آثار نفیس و موزه‌های عمومی خصوصاً در مجموعه مستر رالف هراری آثار نفیس زیادی از این نوع موجود است که شامل عدده زیادی جام و عروسک‌ها یا جعبه‌های کوچک و بخوردان‌ها و ابریق‌ها و قاشق‌ها و سایر ادوات فلزی از قبیل برگ و زین اسب است و تمام آن‌ها مزین به اشکال دقیقی از حیوانات و پرندگان است، به علاوه دارای خطوط بسیار زیبایی کوفی و بعضی تصاویر انسانی نیز می‌باشند (زکی، ۱۳۶۶: ۲۵۷ و ۲۵۸).

ویژگی‌های ظاهری

در قرون سوم و چهارم هجری ظروف فلزی را به سبک و سنتی که از قدیم در ایران رایج بود، می‌ساختند. سادگی و استحکام اساس ساخت آن‌ها بود؛ ولی در بعضی

تصویر ۱۵. پشت آینه از مفرغ با طرح برگ برگی و نقش برجسته خاتم‌کاری و ورقی طلا، دوره تانگ، اشیای تزئینی ارج بسیار داشتند، مأخذ: تریگیر، ۱۳۸۴: ۱۲۴.

تصویر ۱۴. آینه برنزی، دوره تانگ، مجموعه ورنر، نیویورک، مأخذ: Rhonda and Jeffrey Cooper, 2005
لبه پشت این آینه در چهار بخش است: لاک پشت از شمال (زمستان)، اژدها از شرق (بهار)، عنقا یا سیمرغ در جنوب (تابستان)، ببر از غرب (پاییز) و خرگوش در مرکز که نماد ماه است.

تصویر ۱۳. آینه برنزی با هشت طرح برجسته، ۲۲۰ قبل میلادی تا ۲۰۶ میلادی، قطر ۲۱ سانتی متر، national 'palace museum' Taipei
مأخذ: Rawson, 2007: 97

آینه و لوح و اشکال حیوانات در زمان سلاجقه در ایران و عراق رایج بوده است. از نمونه‌های این دوره آینه‌های کوچکی است که در پشت، شکل ابوالهول و نوشته به خط کوفی نقش می‌گردید. (تصویر ۵)
دو آینه تاریخ‌دار که یکی در سال ۵۴۸ هجری (۱۳۵۳ میلادی) و دیگری در سال ۶۷۵ هجری (۱۲۷۶ میلادی) ساخته شده در مجموعه هراری در قاهره موجود است. این آینه‌ها با شکل بروج فلکی و حاشیه‌ای با شکل حیوانات تزئین شده و همین طرح در آینه‌های موجود در موزه لور و موزه متروپولیتن نیز دیده می‌شود. آینه‌های دوره سلجوقی دارای مناظر شکار است و نمونه این قسم آینه در موزه ویکتوریا و آلبرت در لندن وجود دارد (دیماند، ۱۳۶۵: ۱۳۷).

با ورود دین مبین اسلام به ایران در سده هفتم میلادی، این آیین جدید در ایران رواج یافت. می‌توان گفت در اواخر سده اول هجری تا اوایل سده دوم هجری اغلب مناطق ایران، به‌ویژه خراسان بزرگ، به آیین جدید گرویده بودند. سواحل جنوبی دریای خزر تا سده سوم هجری (نهم میلادی) مستقل بود و خودمختاری خود را تحت حکومت حکام محلی حفظ کردند.

جایگزینی طرح‌های کوچک و متراکم به جای نقوش منفرد معمول در دوره ساسانی، قرار گرفتن پیچک‌ها و خط‌نوشته‌ها، در دوره اسلامی خط (مانند دیگر هنرهای اسلامی) در هنر فلزکاری، به خصوص در خراسان، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و در اکثر ظروف فلزی، کلمات دعا و آرزوی خیر برای دارنده ظرف نوشته شده است این نوشته‌ها به زبان عربی و خط کوفی، نسخ و یا ثلث است. (تصویر ۴) باید توجه داشت که حروف بلند در خط کوفی نظیر حرف الف و ل بلندتر از حد معمول است. گاهی انتهای حروف به سر و بدن انسان یا حیوان

است (احسانی، ۱۳۸۲: ۱۴۶).
البته نمونه‌ای آینه در موزه متروپولیتن موجود است که شیوه ساخت آن را نیز به چین نسبت می‌دهند (تصویر ۴).
روش ریخته‌گری برای این آینه، به عنوان ریخته‌گری شن و ماسه شناخته شده است که این روش به ایران از چین در اواسط قرن یازدهم معرفی شد. فرم آن، با حرکت مرکزی برجسته است، که از آن مرکز آینه را می‌توان آویزان کرد، (به عنوان دستگیره آینه). با این حال، تزئینات - با کتیبه‌ای شامل آرزوهای خوب به زبان عربی، یک حلقه از حیوانات در حال حرکت و یک طومار است و طرحی گیاهی متعلق به زمان سلجوقیان کشیده شده است

شیوه تزئین آینه‌های مفرغی

قلم‌زنی مخصوصاً قبل از میانه سده ششم ه. / دوازدهم م. از فنون رایج تزئین بر روی برنج و مفرغ بود. برای اشیایی چون شمعدان‌ها و پایه‌سینی‌ها و همچنین بخوردان‌ها از مشبک‌کاری استفاده می‌شد. نقش برجسته که بیشتر به وسیله قلم‌زنی روی قالب‌ها حاصل می‌شد، و سپس با قلم‌زنی تلفیق می‌یافت، فن معمولی آئینه‌ها و هاون‌ها بود (حیدرآبادیان، ۱۳۸۸: ۷۹).

هنرهای تزئینی اسلامی در دوران سلجوقی، مخصوصاً در پاره‌ای پسین قرن ششم و پاره‌ای پیشین قرن هفتم هجری، در اوج نوآوری و خلاقیت و درخشندگی خود بود و این درخشندگی در مواد استثنایی و اشکال شاداب و زنده (که هر دو از حیث تزئینی، پرمایه و از نظر فنی، شگفت‌آور بود) نه تنها به دلیل استعاری و مجازی بودنش، بلکه به موجب سراسازی و صراحتش نیز بود. حتی اشیاء نسبتاً بی‌ارزش هم که برای عامه مردم تولید می‌شد از کیفیت بالایی برخوردار بود (همان: ۴۶).

صنعت اشیاء ریخته‌گری برنز با تزئینات برجسته مانند

جدول ۱. آینه‌های ایران، مأخذ: نگارندگان.

دوره	نمونه	نوع فلز	شکل کلی	نقش
دوره سلجوقی (۴۲۹ق-)		برنز	دایره	نوشته، حیوانی
		برنز	دایره	جانوری، اسطوره‌ای
		برنز	دایره	گیاهی
		برنز	دایره	انسانی، نوشته
		برنز	دایره	انسانی

ختم می‌شود. از دیگر ویژگی‌های مکتب خراسان نمایش انسان در حالت‌های مختلفی مانند نواختن آلات و ادوات موسیقی، رقص، کشتی، انسان نشسته بر تخت یا در قالب صور فلکی، خرگوش‌هایی با دو گوش بلندتر از حد معمول، ردیف حیوانات چهارپا، در حال حرکت در زمینه نقوش گیاهی است (لک‌پور، ۱۳۷۵: ۱۳).

آینه‌هایی (تصاویر ۷) که با نقوش برجسته‌ای قالب گرفته شده‌اند، معمولاً مثل آینه‌های چینی هستند و وجوه مشترک بسیاری با آن‌ها دارند و به وسیله حلقه‌ای که از میان دکمه‌ای برجسته در وسط وجه آراسته می‌گذرد، محکم شده‌اند. اما چندتایی از آن‌ها فولادی یا مفرغی‌اند و دسته‌های قالبی یک تکه‌ای دارند یا بعداً افزوده شده‌اند و گهگاه توجه چندانی به طرح‌واره تزئینی بدیع آن مبذول نشده‌است. این آرایه اغلب به خاطر نحوه هماهنگی‌اش با شکل دایره قابل توجه است. طرح‌ها از همان اصول تزئینی عمومی که در مورد بشقاب‌ها به کار می‌رود پیروی می‌کند، اما به خاطر کوچک‌تر بودن سطح کار، ترنج مرکزی به مهم‌ترین مضمون آرایشی مبدل می‌شود و کتیبه‌های ادعیه گاهی حذف می‌شود. بهترین نمونه‌ها با چنان دقتی طراحی و اجرا شده‌است که، مثل مینیاتورها ایرانی، می‌توان آن‌ها را بدون از دست رفتن ظرافت تا چند برابر اندازه‌شان بزرگ کرد. صحنه‌های شکار و افریزهای حیوانات دونده شایع است و همچنان همچنان است ترکیب عجیبی از دو شیردال، پشت به هم، که ظاهراً هم در دوره فاطمیان مصر و هم در ایران و بین‌النهرین رواج داشت. سطح کاملاً صیقلی آینه‌ای ساده است، اگرچه هنگامی که از آینه برای مقاصد جادویی استفاده می‌شد، بعداً آن را با کتیبه‌ها و نشانه‌های اسرارآمیز می‌انباشتند.

لوحه مفرغی (تصویر ۸) که آخرین شکار بهرام و آزاده را در یکی از زیباترین نمونه‌های این هنر تصویر کرده‌است، قدرت و برازندگی را با حس نمایشی شدیدی درآمیخته است؛ خنده خودپسندانه نابخردانه آزاده در تضاد شدیدی با سیمای بهرام گور هنگام کشیدن کمان است و گام سنگین شتر اشاره به نقش شومی دارد که در صحنه پایانی این سوگنامه ایفا خواهد کرد (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۸۸۲)

کاربرد

کاربرد این آینه‌ها که ابتدا دیدن تصویر خود شخص در آن آمده ولی در قسمت‌هایی با آینه‌هایی رو به رو می‌شویم که سطح صیقلی آن با اوراد پوشانده شده که بحث جادو پزشکی به میان می‌آید.

در زمان سلجوقی با ورود خط به نقوش ظروف و وسایل، استفاده از ادعیه و اذکار شکل گرفت، که البته پیشینه استفاده از اوراد به زمان‌های دورتری می‌رسد؛ گاهی این موارد جادو پزشکی نامیده می‌شود. این کاربرد بیشتر بر روی ظروف و برای درمان بیماری‌ها تعریف شده‌است.

۱. یکی از سلسله‌های مهم و تاثیر گذار در تاریخ چین، سلسله چین است که نام این کشور نیز از همین سلسله گرفته شده است. (qin)

هنر فلزکاری چین

هنرهای دوره کوتاه چین^۱ و هنرهای دوره زمامداری دودمان هان جنبه کاملاً جدیدی از بیان هنر چین را به نمایش می‌گذارند. همان‌طور که گفته شد، هنر اعصار گذشته با مناسک و آیین‌ها و مراسم دینی پیوند خورده بود و به تدریج به صورت بیان شأن اجتماعی از طریق تزئینات تحول یافت، اما هنر دوره چین در ابتدا و سپس دوره هان با اساطیر و زندگی روزمره سر و کار داشت. این هنر از ابتدا هنری روایی و بیان‌گر بود.

کشوری که تازه تحت زمامداری دودمان چین وحدت یافته بود، علاوه بر ایالات مادر شهری جو، بسیاری از قبایل بیگانه را با اسطوره‌ها و باورهای خاصشان و در برخی موارد، سنت‌های بیان خاص خود در بر گرفت. این گوناگونی چاره‌ای باقی نمی‌گذاشت جز جستجو برای یافتن یک بیان فرهنگی یک شکل، مفهوم هان به معنای اصالتاً و ماهیتاً چینی از همین دوره سرچشمه گرفته است و دوره زمامداری دودمان هان یکی از اعصار طلایی فرهنگ چین به‌شمار می‌رود (تریگیر، ۱۳۸۴: ۶۰).

فوران فعالیت در همه عرصه‌های بیان هنری با شکل‌گیری یک ملت همراه شد، باور رایج این است که استفاده از قلم‌مو، مرکب و کاغذ در اوایل این دوره آغاز شد. تردیدی نیست که کاربرد آزادانه این سه ماده به افزایش حجم نوشته‌ها کمک کرد؛ تاریخ نوشته و افسانه‌ها ثبت شدند.

جدول ۳. مقایسه شباهت، مأخذ: همان.

چین	ایران	شباهت
دایره‌شکل بودن دسته مرکزی نقوش حیوانی و اسطوره‌ای جادو پزشکی	دایره‌شکل بودن دسته مرکزی نقوش حیوانی و اسطوره‌ای جادو پزشکی	
برخی موارد مربع شکل بودن	دسته خارجی حکاکی بر روی سطح آینه	تفاوت

درون آب می‌دیدند. آینه‌های برنزی شامل یک سطح براق و صیقلی و در سمت دیگر با عناصری چون گل‌ها تزیین شده‌اند. این‌ها محل مناسبی برای مطالعه الگوهای تزیینات باستان چین می‌باشند. ویژگی‌های هنری آینه‌های برنزی در دوره‌های زمانی مختلف است. که در دوره‌های مختلف تاریخ چین، نوآوری و ابداع آینه برنزی وجود دارد. در میان آن‌ها مهمترین دوره مربوط به دوره هان (۲۰۶ ق.م. - ۲۲۰م) و دوره تانگ (۶۱۸-۹۰۷م) است.

قدیمی‌ترین آینه‌ها در چین از برنز ساخته شده بودند، و در فرهنگ لغت باستان شو، ون تحت نام اعظم نامیده می‌شود. تولید آنها تحت سلسله جوجا بوده است قبلاً اشاره شد، و رنگ سفید از آلیاژ که به طور کلی متمایز آنها را به این واقعیت نسبت داده شد، ذکر شده در مدارکی از آن زمان، که آلیاژ حاوی تا ۵۰ درصد از قلع بوده است. آینه دارای احترام عجیب و غریب خاصی در شرق دور بوده است. آینه (احضار ارواح) ۳ و شمشیر شیطان-فوتی و فوری از نمادهای قدرتمندترین فرقه تائو ۴ هستند، و به عنوان نشان شاهانه در ژاپن نیز به ثبت رسیده اند کاربرد این آینه سحر و جادو است که باعث می‌شود ارواح پنهان و راز از آینده قابل مشاهده شود. (Rawson, 2007: 92).

ایالات این دوره را می‌توان به دو دسته شمال و جنوب تقسیم کرد، با توجه با این تقسیم بندی، تزیینات نیز متفاوت است.

ایالات شمالی: تزیینات کم، ساده، تعداد کمتر
ایالات جنوبی: آینه ظریف و بزرگ، تعداد بیشتر
آینه‌های دوره جنگجویان متخاصم، یا حکومت‌های در جنگ (۴۷۵-۲۲۱ پیش از میلاد): به شکل گرد، دور آن‌ها توسط خطوط دو لایه از کوه‌ها، حیوانات، گلها و برگها تزیین شده است. (<http://arts.cultural-china.com/en/30Arts9416.html>).

نحوه اجرای انسان‌ها و صحنه‌های اساطیری به سبک جدید صورت گرفته است که در آن نقاشی جهان‌های واقعی و خیالی را که اول بار آن را در مفرغینه‌های دوره شانگ دیدیم؛ ویژگی مشخصه دوره هان است. (تصویر ۱۲ و ۱۱) (تریگر، ۱۳۸۴: ۶۷).

جدول ۲. آینه‌های چین، مأخذ: همان.

دوره	نمونه	نوع فلز	شکل کلی	نقش
هان (۲۰۶ قبل میلاد- ۲۲۰ میلادی)		برنز	دایره	هندسی
		برنز	دایره	پیچیده و جانوری
		برنز	دایره	هندسی
		برنز	مربع	تزیینی
تانگ (۶۱۸-۹۰۷ میلادی)		برنز	دایره دالبردار	اسطوره‌ای
		برنز	دایره	نمادین، اسطوره‌ای
سونگ		دایره	دایره	اسطوره‌ای
		دایره	دایره	

کاربرد وسیع خط از قرار معلوم طبعاً به بازنمایی روایی تصویری و تکامل نقاشی به صورت هنری بیانی منجر شد. این سیر تکاملی منطقی بود و انگاره هنر چین را به وجود آورد که تا به امروز ادامه داشته است. نقاشی و خوشنویسی هنوز هم مهم‌ترین هنرهای بیانی در چین هستند و همه هنرهای دیگر چیزی از آن سرشت تزیینی خود را در پایان دوره زمامداری دودمان جوجا یافته بودند حفظ کرده‌اند. (همان: ۶۱).

از اولین دوران باستان، چینی‌ها سنت‌های خود را در قالب هنر ریخته‌گری و حکاکی روی برنز ثبت می‌کردند. در نیمه میانی هزاره سوم این روش به تدریج بهبود یافت. تا سلطنت یو بزرگ، بنیانگذار سلسله شیایا که به عنوان داشتن فلز و صنعت ریخته‌گری ثبت شده است اما به عنوان ادای احترام از نه ولایت امپراطوری خود فرستاده می‌شد اما نه از برنزی باقی مانده است. در طول سلسله‌های باستانی، مس بسیار وجود دارد و بسیار با ارزش است؛ که در کتاب‌های قدیمی به عنوان چانه یا فلز نام برده شده است. طلا، مس، یا فلز زرد و نقره یا فلز سفید به کار گرفته می‌شد و برای تزیینات در ابتدا به صورت حکاکی انجام می‌شده است. (Rawson, 2007: 92)

آینه برنزی برای استفاده روزانه در دوران باستان چین بود؛ قبل از محبوبیت آینه برنزی، مردم چهره خود را

۱. شیایا (Xia) نخستین سلسله در تاریخ چین سلسله است. این سلسله در قرن ۲۱ قبل از میلاد تاسیس و در قرن ۱۶ قبل از میلاد سرنگون شد و جمعا حدود ۵۰۰ سال حیات داشت.

۲. سلسله جوجا سومین سلسله پس از سلسله‌های شیایا و شان در تاریخ چین است (۱۰۲۷ قبل از میلاد)

3. Spiritualistic

۴. یکی از ادیان یا تفکرات رسمی چینی‌های قدیم آیین تائو و یا دائو است. که در قرن ۶ ق.م در چین شکل گرفت در نظر پیروان دائو، برای یافتن راه زندگی باید به طرد عقل و تفکر، و اختیار حیاتی محقر و مقرون به گوشه گیری و سادگی و استغراق در طبیعت پرداخت.

جدول ۴. مقایسه تطبیقی تفاوت و شباهت‌ها. مأخذ: همان.

چین	ایران	
		نمونه
دایره‌شکل	دایره‌شکل	شکل ظاهری
مرکزی (دگمه)	مرکزی (دگمه)	نوع دسته
ریز و متحد‌المركز	ریز و متحد‌المركز	نقوش

تصویر ۱۶. آینه از مفرغ، دوره تانگ، مجموعه شخصی، مأخذ: نگارندگان

در این دوره تجربه‌های پرشور هنرهای زیبا، صنعتگران مجموعه‌ای کامل و رسمی از سبکی به‌وجود آوردند که بین‌المللی نامیده شده‌است تا معلوم دارد که بخشی از سنتی بزرگ‌تر و وسیع‌تر از شبه قاره به تنهایی است. این سنت وسیع‌تر ریشه در دور دست‌ها در آسیای صغیر و قفقاز دارد. در بسیاری از سبک‌ها که در چین هر چندگاهی تکرار می‌شوند این رگه باقی می‌ماند و روشن‌تر از همه جا می‌توان آن را در ظروف طلا و نقره دوره تانگ (تصویر ۱۵) دید که با فنون چینی ساخته شده‌اند و گرایش غالب در آن‌ها، بر خلاف الگوهای ساسانی که برگرداننده و کوبیده می‌شدند، ریخته‌گری است. در این زمان تزئین هم با ظرافت تعدیل شده‌است و مضامینی که سرچشمه‌شان نقش‌مایه‌های آسیای مرکزی و خاور میانه است جذب شده‌اند، اما مقیاس آن‌ها تغییر کرده تا با ایده‌های چینی تناسب یابد. پسند غربت در بخش اعظم کارهای دستی مادرشهرها در قرون هفتم و هشتم هرچندگاه یک‌بار رواج می‌یافت. (تریگیر، ۱۳۸۴: ۱۲۴-۱۲۵).

تحلیل

در جدول ۲. نمونه‌هایی از آینه‌های چین آورده شده که تا حدودی مشخصات آن‌ها را بیان می‌کند؛ این آینه‌ها که بیشتر دایره‌شکل می‌باشند دسته یا دارای دگمه مرکزی هستند. همچنین نقوش استفاده شده بر روی آن‌ها برگرفته از فرهنگ و آیین آن‌ها است. این نمونه‌ها در مقایسه با آثار ایرانی، گویای شباهت‌هایی است. که در جدول ۳ به‌صورت جزیی نشان داده شده است. در جدول ۴ تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو دسته آثار بیان شده‌است.

از آن‌جا که نمونه‌های چینی پیشینه کهن‌تری نسبت به نمونه‌های ایران دارد، تأثیرپذیری فرم آینه‌ها را بیشتر تقویت می‌کند. فرم دایره‌ای شکل آینه‌های ساخته شده در چین بسیار قالب بر نمونه‌های داخلی است. شیوه ساخت نیز بر

دوره هان (۲۰۶ قبل میلاد-۲۲۰ میلادی)

دولت مرکزی دوره هان تولید آینه‌های برنزی را برای مقامات خاص تولید می‌کرد. تولید آینه برنز ساخته شده به بخش بزرگی در تولید برنز مجموع در سلسله هان اختصاص پیدا کرده بود.

ویژگی‌های آینه‌های دوره هان:

۱. دارای بزرگترین تنوع، ۲. نازک و صاف، ۳. با دگمه در مرکز تزئین خطوط تزئینی زیبا
آینه برنز از سلسله هان گنجینه‌های هنرهای زیبا باستانی چین می‌باشد. سلسله هان یک دوره کلیدی برای توسعه تکنیک‌های آینه برنز است.
این آثار که در مقابر کشف شده است استفاده آیینی این لوازم را بیش از پیش نشان می‌دهد، اثاث با شکوه مقابر اطلاعات بیشتری درباره هنرهای کاربردی این دوره به دست می‌دهند.

دوره تانگ (۶۱۸-۹۰۷ میلادی)

سلسله تانگ یکی دیگر از دوره‌های اوج برای توسعه آینه‌های برنزی است. آینه‌های برنزی و بهبود یافته از تکنیک‌های ریخته‌گری فلز و با پیشرفت زندگی مردم، بسیار محبوب در سلسله تانگ بود. ضخامت و ظرافت تزئین آینه برنز از سلسله تانگ با قلع بیشتر در مواد خام نقره بود. علاوه بر الگوی دور، الگوهای جدید مانند الگوی لوزی و الگوی آفتابگردان، و غیره وجود دارد.

با توجه به خطوط تزئینی، آینه برنز از سلسله تانگ را می‌توان به چند دسته تقسیم می‌شوند: آینه‌ها با گل و مرغ، با ققنوس، حیوانات خوش شانس، اژدها، با چهره‌های انسان، علاوه بر این، در دوره تانگ محبوبیت تائوئیسم در آینه‌های دوره تانگ با هشت trigrams منعکس شده‌است. دوره تانگ در مجموع در هنرهای تزئینی اصلی دوره‌ای پربار بود.

اساس اسناد ریخته‌گری است که متأثر از چین می‌اشد. اما در این قسمت با قطعیت نمی‌توان تأثیرپذیری را پذیرفت، در قسمت نقوش استفاده شده، در چین دورهٔ تانگ شاهد استفاده از نقوشی هستیم که برگرفته از خاور میانه است، داشته‌است.

نتیجه

آینه‌های فلزی از جمله آثار فلزکاری در ایران هستند. ساخت این آثار از پیش از اسلام آغاز شده و تا سده‌های میانه تداوم داشته‌است. آثار بر جای مانده در دوره سلجوقی که یکی از دوره‌های شاخص فلزکاری در ایران است، آینه‌هایی مشابه آینه‌های چین دارد؛ این تشابه تأثیرپذیری ایران از چین را در قسمت‌هایی نشان می‌دهد. در این پژوهش به بررسی ویژگی‌های هر دسته پرداخته شد و نتایج حاصل با توجه به نمونه‌های ایرانی پیش از اسلام این فرض را تعدیل می‌کند که آینه‌های ایرانی شکل ظاهری خود را از نمونه‌های شرقی خود گرفته‌اند؛ چرا که نمونه‌های گذشته در ایران دارای دسته مرکزی بوده‌اند و تنها تمایز آن‌ها با گونه‌های دوره سلجوقی دگمه‌وار بودن دسته آن‌هاست. در دوره پیش از اسلام با باور به نیروهای حیوانی دسته به شکل حیوان ساخته شده‌است در حالیکه نمونه‌های پس از اسلام (خصوصاً دوره سلجوقی) دسته‌ها تقریباً شبیه به دگمه در وسط است. همین‌طور نمونه‌های ایرانی از گذشته شکل دایره‌وار بودن خود را حفظ کرده ولی در نمونه‌های چین، آینه مربع‌شکل وجود دارد.

منابع و مأخذ

- احسانی، محمد تقی. ۱۳۸۲. هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران. تهران: علمی و فرهنگی.
- پوپ، آرتور ایهام. ۱۳۸۰. شاهکارهای هنر ایران. ترجمهٔ دکتر پرویز ناتل خانلری. تهران: شرکت علمی و فرهنگی.
- پوپ، آرتور و فیلیس اکرم. ۱۳۸۷. سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز. ترجمه سیروس پرهام. جلد دوم، تهران: علمی و فرهنگی.
- پوپ، آرتور و فیلیس اکرم. ۱۳۸۷. سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز. ترجمه سیروس پرهام. جلد سیزدهم. تهران: علمی و فرهنگی.
- تریگیر، مری. ۱۳۸۴. هنر چین. ترجمه فرزانه طاهری. تهران: فرهنگستان هنر.
- حیدرآبادیان، شهرام و فرناز عباسی‌فرد. ۱۳۸۸. هنر فلزکاری اسلامی. تهران: سبحان نور.
- خلیلی، ناصر. ۱۳۸۷. ابزارآلات علمی. مترجم غلامحسین علی‌مازندرانی. جلد یازدهم، تهران: کارنگ.
- دکتر زکی محمد حسن. ۱۳۶۶. تاریخ صنایع ایران (بعد از اسلام). ترجمه محمد خلیلی. تهران: اقبال.
- دیماند. س.م. ۱۳۶۵. راهنمای صنایع اسلامی. ترجمه عبدالله فریار. تهران: شرکت علمی و فرهنگی.
- ضابطی جهرمی، احمد. ۱۳۸۹. پژوهش‌هایی در شناخت هنر ایران. تهران: نشر نی.
- لکپور، سیمین. ۱۳۷۵. سفید روی. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- Rawson, Jessica & Anne Farrer & other. 2007. *The Trustees of the British Museum book of Chinese Art*. second edition. The British Museum Company. printed in China by C&C Offset co, Ltd
- Rhonda and Jeffrey Cooper. 2005. *Master pieces of Chinese Art*. Todtri

A Comparative Study of the Visual Characteristics of Metal Mirrors from Iran and China with a Glance at the Seljuk Era

Nasrin Dastan, Faculty Member in Advanced Research Institute of Art, Iranian Academy of Arts, Tehran, Iran.

Mona Bakhshandeh, M.A. in Art Research, Tehran, Iran.

Received: 2015/10/10 Accepted: 2016/6/4

The art of metalwork is an Iranian form of handcraft that dates back to thousands of years ago. Each remaining art piece represents the culture and custom of the people from the era it was made in.

The Achaemenid and Sassanid dynasties are two of the main outstanding pre-Islamic eras, from which valuable and priceless pieces of art have been left behind. The art from these dynasties contain various patterns, however it seems that it is mainly the animal patterns that draw the viewers to themselves.

The most predominant post-Islamic era in the art of metalwork is the Seljuk dynasty. Metal mirrors are examples of arts and crafts produced in Iran during both pre and post-Islamic eras. The mirrors were mainly round, occasionally with a handles, crafted out of metal, engraved and ornamented with various patterns. Metalwork is also one of the active forms of Chinese arts and crafts, and the pieces from the various dynasties, mainly Hun, Tang and Song are decorated with the uttermost precision. The beautiful and delicately decorated mirrors made in Iran are very similar to the mirrors made in China. This similarity has brought up the questions that whether the origin of the Iranian metal mirror making is China, and what are the exclusive characteristics of each of these mirrors. Furthermore, whether some of the characteristics of the Chinese mirrors are evident in the examples from Iran? This research is historical- descriptive, based on library resources. The aim of this research was to find and show the characteristics of the metal mirrors from each country, based on the remaining pieces of art, in order to ascertain the origin of their making. The findings indicate that the metal mirrors made in Iran with regard to the crafting technique and the use of foundry methods and hammering of the metal sheets, were widespread in China. The use of the miniaturized and compact motifs, arrangement of the floral sprays, depiction of human figures in various positions, constellations or animal motifs such as rabbit, which is one of the characteristics of Iran's art during the Seljuk era, and the circular shape of the mirrors as well as the central handle, were influenced by Chinese art.

Keywords: Metal Mirrors, Metalwork, Art, Iran, China, Seljuk Dynasty.